

El saber i les llengües vernacles a l'època de Llull i Eiximenis

DAVID GUIXERAS OLIVET

Universitat de Girona
daguixeras@gmail.com

ALBERNI, Anna, Lola BADIA, Lluís CIFUENTES, Alexander FIDORA, *El saber i les llengües vernacles a l'època de Llull i Eiximenis. Estudis ICREA sobre vernacularització*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2012; «Textos i Estudis de Cultura Catalana» 170.

Les dinou contribucions d'aquest volum tenen el seu origen a les Jornades d'estudi celebrades del 20 al 22 d'octubre de 2009 a la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona. Els articles, distribuïts en tres blocs temàtics, elaboren estudis de cas tocant al procés de vernacularització i difusió social de la ciència i del saber, amb atenció gairebé exclusiva a la Corona d'Aragó, un espai privilegiat que va ser cruïlla de llengües i cultures. Els editors del volum sostenen a les pàgines preliminars que el fenomen de la vernacularització no s'explica només per la voluntat de fer divulgació científica entre els laics: els diferents contextos de producció en vulgar reflecteixen els processos de professionalització i d'institucionalització que temps a venir contribuirien a configurar les identitats lingüístiques europees.

El primer bloc d'articles, sobre «Les noves llengües de comunicació científica», arrenca amb una excel·lent contribució de Michela Pereira: «Comunicare la veritat. Ramon Llull e la filosofia in volgare» (p. 21-44). Pereira hi rebutja la tesi que la filosofia en vulgar està desproveïda d'originalitat perquè és subsidiària dels continguts llatins. L'exemple de Llull —tradició plurilingüe amb estratègies variables i hibridació de gèneres— demostra que «la creazione di una lingua filosofica e scientifica in catalano va di pari passo con l'introduzione di nuovi vocaboli anche nella terminologia latina» (p. 34). A la quarta contribució, sobre «Ramon Llull i la impremta (1480-1520)» (p. 71-79), Alejandro Coroleu argumenta que la demanda de textos de Llull, així com de literatura pseudolul·liana i paralul·liana, en aquestes quatre dècades no es pot deslligar en cap cas de les institucions acadèmiques i de les necessitats docents dels humanistes. A Barcelona l'Escola Lul·liana va ser la principal promotora de les edicions de Llull; a París el cap del grup pre-reformista, Jacques Lefrève d'Étaples, va oferir primeres edicions de textos llatins i en altres casos va millorar el *textus receptus*; a Sevilla la fundació de la Universitat va frenar paradoxalment la publicació del corpus pseudolul·lià i paralul·lià; a València, finalment, Alfonso de Proaza va enriquir les obres lul·lianes amb textos auxiliars.

Jaume Mensa i Antoine Calvet estudien respectivament, en el segon i el tercer articles del primer bloc, la *Confessió de Barcelona* d'Arnau de Vilanova i la literatura alquímica atribuïda a aquest autor. La *Confessió*, única obra arnaldiana con-

servada de temàtica apocalíptica, presenta la primera traducció a una llengua vernacle de diversos textos teològics, sobretot de naturalesa profètica. Calvet, per la seva banda, estudia les versions occitanes i franceses de l'obra del Pseudo-Arnau sobre alquímia i conclou que, a diferència del que sostenen Monfrin, Ducos i Lelisle quan es refereixen genèricament al traductor medieval, en aquest cas els traductors s'abstenen d'afegir comentaris al text i es limiten a traduir-lo «sans fioritures ni d'explicacions» (p. 68).

Xavier Renedo estudia a fons els continguts del petit tractat sobre la *translatio imperii et studii* que llegim entre els capítols 15 i 21 del DC. La novetat que hi aporta Eiximenis és la demostració de l'estret lligam entre la història de les ciutats i la *translatio imperii et studii* des d'Enos, la primera ciutat segons el Gènesi, fins a les grans ciutats universitàries del seu temps: París, Oxford i Cambridge. A través d'una complexa manipulació de les fonts, amb algunes figures inventades per abonar la seva tesi i l'arrelament a tradicions no sempre majoritàries —per exemple el fet de situar l'origen de la saviesa de les arts en els fills d'Adam, immediatament després del pecat original—, el menoret arriba a la conclusió necessària que les ciutats són els llocs «pus covinents [...] a foragitar l'om de si tota ignorància» (DC 21).

En el sisè dels articles del primer bloc, David Barnett estudia el ms. 6 de l'Arxiu de la Catedral de Barcelona, que conté una de les dues col·leccions catalanes de miracles marians. Barnett formula diferents hipòtesis pel que fa als possibles lectors d'aquesta col·lecció de miracles i argumenta per què no se n'hauria redactat cap índex, fet que va convertir el manuscrit en un «not very user-friendly sourcebook for sermons» (p. 119). A l'última de les contribucions, Ilaria Zamuner elabora una anàlisi comparativa de les tres versions italianes de la *Chirurgia* de Ruggero Frugardo da Parma (o da Salerno), amb eventuais referències a la tradició francesa. Zamuner s'interessa sobretot per identificar el públic lector del text italià: laic, extraacadèmic, «costituito probabilmente da medici pratici o anche da 'non addetti ai lavori'» (p. 136). És probable —i l'article de McVaugh, al qual em referiré més avall, sembla corroborar-ho— que fins i tot «i chirurghi in possesso di una formazione universitaria disponessero [...] di traduzioni volgari di trattati di carattere pratico» (p. 137-138).

El segon bloc temàtic, sobre «Traducció i recepció» comença amb un article de conjunt de Maria Sofia Corradini: «La letteratura medica medievale in lingua d'oc fra tradizione antica e rinascimento europeo» (p. 147-170). La literatura mèdica occitana està formada bàsicament per, d'una banda, col·leccions de medicina i botànica dels segles XIII a XV, produïdes a Montpeller i a redós de la Universitat de Tolosa i dels comtes de Foix, i, d'altra banda, catàlegs de sinònims de terminologia mèdica i farmacèutica en llengua vulgar, àrab i hebreu. En aquesta llarga activitat de vulgarització, que assolirà la plena maduresa en el Renaixement, hi van ser fonamentals les dues etapes successives d'adquisició del pensament de Galè: les traduccions esdevindran un element renovador després dels conflictes universitaris entre galenisme i aristotelisme a propòsit de l'anatomia i de la fisiologia.

La contribució de Bertha M. Gutiérrez Rodilla qüestiona dos mites: el de l'origen renaixentista de la lexicografia especialitzada i el que afirma que els models llatins van ser els únics que en van determinar el naixement i l'evolució. Gutiérrez posa de manifest que el glossari, única categoria que sovint es concedeix a la lexicografia especialitzada medieval, és tot just un tipus de repertori d'entre molts. La investigadora els classifica en tres apartats: 1) els que demostren una preocupació explícita per la llengua perquè faciliten l'accés a textos amb dificultats de comprensió lingüística (*glossaria, hermeneumata, synonyma, vocabularia...*); 2) les eines de treball per a la consulta ocasional que fan possible l'adquisició de coneixement (índexs, concordances, distincions...); 3) les obres d'utilitat immediata (antidotaris, receptoris, llistes de succedanis, taules de graus, repertoris de pesos i mesures). El català i el castellà van ser sovint la llengua de pas entre els originals àrabs i les versions llatines.

Irma Taavitsainen es fixa en la tradició anglesa de la glossa i el comentari als segles XV i XVI i es demana fins a quin punt segueix el model llatí. En començar el període de la vernacularització s'observa que les distincions de gènere entre compilació i comentari no hi són presents i que l'estil del comentari no és consistent al llarg dels textos. L'autora presenta tres *case studies*: la traducció de John Walton del *De consolatione philosophiae* de Boeci, els *Prognostica* d'Hipòcrates i *Three Kindes of Peppers* (1588), de Walter Bailey. Mentre que en els dos primers casos, encara medievals, la forma textual del comentari i la compilació hi és vacil·lant, en el tercer les convencions del gènere hi estan ben establertes en forma de text híbrid: un *fully-fledged* comentari seguit de l'opinió de l'autor.

L'article de Sebastià Giralt se centra en el *Libre de puritats*, «una de les raríssimes mostres conservades de màgia espiritualista medieval en una llengua romànica» (p. 214) i sens dubte l'obra més important del recull de textos sobre màgia espiritualista astral del còdex Barbiriano Latino 3589 de la Vaticana. Giralt n'analitza l'estructura, les fonts i els continguts i conclou que en la composició del manuscrit hi van participar dues mans molt ben preparades.

Una de les joies del volum és l'article conjunt de Lluís Cabré i Montserrat Ferrer, «Els llibres de França i la cort de Joan d'Aragó i Violant de Bar» (p. 217-230). El casament, l'any 1380, de l'infant Joan d'Aragó amb Violant de Bar, neboda de Carles V de França, els va obrir les portes a l'extraordinària biblioteca del Louvre, fundada el 1368 i que comptava amb més de 900 volums, molts dels quals eren traduccions. Era natural que tant l'infant com Violant —probablement conscients de l'operació de *translatio* cultural que lideraven— demanessin llibres a França, sobretot després que, el mateix any 1380, la biblioteca fos parcialment saquejada pels oncles del nou rei Carles VI i per la seva tia, Maria de Bar. Els autors demostren «que s'han de seguir altres camins més enllà dels documents d'arxiu, i que aquests, llegits amb cura, donen més informació que no ens pensariem» (p. 219). Cabré i Ferrer han llegit amb cura els *Documents de Rubió i Lluch* i n'han confrontat les notícies bibliogràfiques amb diversos inventaris de biblioteques franceses, especialment el de Delisle (1907). La recerca

els ha permès relacionar una notícia bibliogràfica del *Roman de la Rose* amb el seu aprofitament al *Llibre de Fortuna e Prudència* de Bernat Metge, primera obra catalana que se'n serveix; demostrar a través de la comparació de textos, en un cas en què no hi ha cap rastre documental, que el *Valter e Griselda* de Metge beu directament de la *Griseldis* traduïda per Philippe de Mézières; o bé, combinant el suport documental i la crítica textual, concloure la proximitat entre la traducció catalana de les *Dècades* de Titus Livi i el llibre I de la versió francesa de Bersuire, traduït al català i molt proper a un manuscrit que havia estat del duc de Berry, oncle de Carles VI.

La traducció francesa que Nicole Oresme va fer del seu *Tractatus contra astronomos judicarios* (1349) és el tema de l'article d'Stefano Rapisarda. Educat en la lectura i l'escriptura del llatí, per Oresme el francès escrit era una mena de llengua artificial. En el seu *Livre de divinacions* (1356) adapta el text per a una audiència menys interessada en la sofisticació acadèmica de les citacions precises i de la profunditat conceptual. Rapisarda exemplifica el procés de simplificació de les fonts seguit per Oresme, que es pot concretar en tres estratègies complementàries: l'eliminació de la referència exacta, la supressió de fragments complexos o d'una acumulació d'autoritats (les fonts llatines es troben «dramatically simplified») i, finalment, les citacions inexactes. És evident, doncs, que «vulgarization is simplification» (p. 252).

Michael McVaugh examina en la seva contribució dues traduccions catalanes, molt properes en el temps i totes dues vinculades a Montpeller, de la *Chirurgia* de Teodorico Borgognoni. McVaugh corregeix, amb arguments textuals convincts, la tesi de Lluís Cifuentes segons la qual les versions de Guillem Corretger i Bernat de Berriac són independents l'una de l'altra. Així, «Bernat started with Guillem's version and kept its language virtually unchanged» (p. 264). Al començament del llibre IV «the strong similarity between the two abruptly came to an end» (p. 268). Bernat de Berriac hauria copiat els tres primers llibres de la versió de Corretger quan era estudiant a Montpeller, i essent ja un professional de la medicina i de la docència hauria traduït, directament del llatí, la part final de l'obra (llibres IV-VII). El manuscrit de Graz que conté la versió de Bernat de Berriac presenta correccions sistemàtiques (esmenes i addicions) del mateix traductor. L'examen independent d'un paleògraf, que situa el manuscrit en el primer quart del segle XIV, abona aquesta hipòtesi.

El tercer bloc d'estudis, sobre «Ciència i filosofia en hebreu», està format per cinc articles. En l'article que obre aquesta sèrie, Harvey J. Hames analitza el manuscrit de la Vaticana que conté la primera traducció completa dels Evangelis a l'hebreu, feta versemblantment a partir d'una versió catalana continguda al ms. Esp. 4 de la BnF. Les proves textuals d'aquesta dependència semblen del tot definitives, especialment pels casos abundants de transliteració de paraules que el traductor desconeixia o no sabia com traduir. En la contribució posterior, Jaume Riera i Sans identifica l'autor del segon dels tres tractats breus de formació moral que conté el còdex 42 de la Biblioteca de Catalunya: el *Regiment d'alberch* atri-

buit a «Baracan» és l'obra de Brison, filòsof neoplatònic del segle I. Es tracta d'una versió poc acurada que deriva del text llatí, però no pas de cap dels dos manuscrits conservats, que atribueixen l'obra a Galè. El text, que va tenir una difusió mínima, és editat a les pàgines 308-313 del volum.

El tercer i l'últim article d'aquest bloc estan dedicats a dues figures cabdals de l'apologètica cristiana: Ramon Martí i Vicent Ferrer. Marco Pedretti destaca la novetat que va representar el fet que el *Pugio fidei* reconegués a la tradició jueva extrabíblica un valor de *locus theologicus*. Tanmateix, Ramon Martí es va negar a veure ciència en l'activitat dels jueus de la seva època. Els jueus que li interessaven —sosté Pedretti— eren retòrics més que no pas reals. Per la seva banda, Alexander Fidora i Mauro Zonta estudien la tradició i la transmissió textual de la *Quaestio sollemnis de unitate universalis* de Vicent Ferrer i n'ofereixen un *stemma codicum* provisional.

En el penúltim article del volum, Carmen Caballero ofereix un estudi preliminar de la manera com la llengua materna dels jueus catalans va condicionar-ne el consum i la producció de literatura mèdica. Aquesta operació de transferència cultural es va traduir en quatre fenòmens lingüístics: 1) les traduccions del català a l'hebreu i a l'inrevés; 2) la transliteració a l'alfabet hebreu de textos en altres llengües, especialment l'àrab; 3) els glossaris i les llistes de sinònims per crear un lèxic especialitzat en medicina i farmacologia, i 4) la influència del català en els textos hebreus (indicis de pronunciació, terminologia no mèdica, discordances gramaticals).

El volum es tanca amb els *abstracts* dels dinou articles (p. 359-375) i amb un utilíssim índex de topònims, antropònims, obres citades i matèries (p. 377-397).

De realisme. Aproximacions i testimonis: novè volum d'«El Vuit-cents»

M. ÀNGELS VERDAGUER PAJEROLS

Universitat de Vic - Universitat Central de Catalunya

angels.verdaguer@uvic.cat

DOMINGO & LLOVERA (eds.): *De realisme. Aproximacions i testimonis*, a cura de Josep M. Domingo i Anna Llovera, Lleida: Punctum, 2013; «El Vuit-cents» 9.

El Grup d'Estudi de la Literatura del Vuit-cents de la Universitat de Lleida / Universitat de Barcelona i Punctum, des de 2007, estan duent a terme una feina magnífica en la col·lecció «El Vuit-cents»: *Escrips autobiogràfics, 1872-1889*, de Josep Yxart (a cura de Rosa Cabré); *Records*, de Pere Aldavert (a cura de Carola Duran); *C'est ça le théâtre! Josep Yxart i el teatre del seu temps*, de diversos autors (a cura de Rosa Cabré i Josep M. Domingo); *Jocs Florals de Barcelona en 1859*,